

نقش آموزه‌های دینی یک دهه از انقلاب

در شکل‌گیری مؤلفه‌های ایثار و شهادت رزمندگان

ولی‌الله مسیبی قمبوانی^۱

چکیده

مؤلفه‌های اصلی شکل‌گیری هسته‌ی سخت رزمندگان در جبهه‌های جنگ و اینکه چه عواملی باعث این مؤلفه‌ها شده، از موضوعاتی است که با گذشت بیش از سه دهه از شروع جنگ به درستی رمزگشایی نشده است. با شروع جنگ عراق علیه ایران، گروه عظیمی از مردم، به‌ویژه جوانان، از تمام علایق و وابستگی‌های مادی خود گذشتند و براساس آموزه‌ها و اعتقادات دینی، مذهبی و ملی خود از دین و کشور خود دفاع کردند. سن بیشتر آن جوان‌ها کمتر از سی سال بوده و شخصیت اعتقادی آنها قبل از انقلاب اسلامی شکل گرفته بود. سعی ما در این مقاله رمزگشایی از محورهای اساسی شکل‌گیری هسته‌ی سخت رزمندگان یک دهه قبل از انقلاب است.

فرض ما بر این است که مباحث روحانیان در مساجد، تلاش معلمان در مدارس، تشکل‌ها و انجمن‌های اسلامی و فعالان دینی و میهنی در شکل‌گیری این هسته‌ی سخت مؤثر بوده است. علما بر منبرها سخنرانی می‌کردند، معلمان مخفیانه شاگردانی انقلابی تربیت می‌کردند. براساس مصاحبه‌ها و خاطرات، فعالیت عده‌ای از معلمان، تربیت فرهنگی بوده است و آموزه‌های دینی را تبلیغ می‌کردند. انتشار کتاب‌های مذهبی از دیگر مؤلفه‌های هسته‌ی سخت جوانان است؛ جوانانی که با شروع جنگ به جبهه‌ها رفتند و برای دفاع از اعتقادات خود از تمام هستی خود گذشتند. تلاش ما این است که با ارزیابی کتاب‌های درسی قبل از انقلاب و با استفاده از ابزار تاریخ شفاهی، میزان تأثیرگذاری هر کدام از مؤلفه‌های موجود را در اعتقادات مذهبی رزمندگان بررسی کنیم.

در این مقاله برآنیم که چگونگی شکل‌گیری شخصیت اعتقادی رزمندگان اسلام در یک دهه قبل از انقلاب را با استفاده از متون تاریخی و حافظه‌ی تاریخی در قالب تاریخ شفاهی، با روش میدانی و با بهره‌گیری از مصاحبه‌های رزمندگان بیان کنیم. همچنین برآنیم که میزان اعتقادات جوانان در جنگ و ایثار و از خودگذشتگی آنها تحت تأثیر

^۱ - دانشجوی دکترای تاریخ محلی دانشگاه اصفهان

شرایط فرهنگی متون درسی قبل از انقلاب را از یک سو و از سوی دیگر، تحت تأثیر نمادهای مذهبی یا عوامل دیگر، بررسی کنیم.

کلیدواژه‌ها: دهه‌ی قبل از انقلاب، رزمندگان، هسته‌ی سخت، ایثار و شهادت.

مقدمه

تعلیم و تربیت انسان، فرایندی متفاوت و دارای زیرساخت و ابعاد بسیار پیچیده است که تجربه و تحلیل آن به آسانی صورت نمی‌گیرد و فعالیت‌های وجدانی و روحی انسان تحت تأثیر مستقیم اجتماعی است که در آن زندگی می‌کند. سیر حیات اخلاقی و عقاید شخصی، مانند دستور زبان یا ریاضی نیست که انسان فرمول آن را فرا گیرد و به کار بندد؛ فهمیدن تا عقیده پیدا کردن دو موضوع کاملاً متفاوت است.

تلاش ما در این پژوهش این است که بفهمیم چه عواملی باعث شکل‌گیری هسته‌ی سخت ایثار و شهادت رزمندگان اسلام در یک دهه قبل از شروع دفاع مقدس شده است، به گونه‌ای که نتیجه‌ی آن پرورش نسل شهادت‌باور و بسط و گسترش فرهنگ شهادت در جامعه شد. همچنین کوشیده‌ایم با توجه به دیدگاه‌های مختلف، چگونگی رشد شخصیت شهیدان و رزمندگان را با بهره‌گیری از اصول دینی و اعتقادی بررسی کنیم. بی‌تردید، فرهنگ، هنر، ادبیات، بینش‌ها و نگرش‌های یک دهه قبل از جنگ باعث دگرگونی‌های وسیع در اعتقادات مردم شده و در جوهره‌ی معنوی و آزادی‌خواهانه‌ی آنها تأثیرات شگفت‌انگیزی گذاشته است. ادبیات هر دوره با حوادث و مسائل آن عصر دارای رابطه‌ای ناگسستی است و در بازنمایی و انعکاس زیر و بم‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و تاریخی رزمندگان نقش اساسی دارد. آغاز جهاد و حرکت به سوی شهادت، نتیجه‌ی جهاد و شهادت است که در انسان مقام تسلیم و رضا، در جامعه امنیت و در جهان صلح را به ارمغان می‌آورد. برای شناخت فرهنگ ایثار و شهادت باید مکانیزم‌های جامعه‌پذیری را مطالعه کرد، زیرا ایثار و شهادت حاصل ارزش‌های فرهنگی و آیات قرآنی خاستگاه مفهوم ایثار و شهادت است.

در این مقاله با چند نفر از ایثارگران و رزمندگان مصاحبه شده است؛ همچنین از بین خاطرات و وصیت‌نامه‌های شهدا آموزه‌های دینی آنها در قبل از انقلاب و چگونگی شکل‌گیری هسته‌ی سخت اعتقادی آنها را بررسی کرده‌ایم. شناخت قلم و فرهنگ ایثار و شهادت و مؤلفه‌ها و عناصر آن، از موضوعاتی است که در این مقاله به آن پرداخته‌ایم. فرهنگ ایثار و شهادت، از جمله سرمایه‌های فرهنگی خلق‌شده‌ی مردم است که با توجه به آموزه‌های قبلی، در دفاع

مقدس بروز کرد و به اوج خود رسید. در بُعد نظری، چگونگی شکل‌گیری سرمایه‌ی فرهنگی ایثار و شهادت را در مطالعات فرهنگی و جامعه‌شناسی بررسی می‌کنیم. هدف کاربردی مقاله، ارائه‌ی راهبردهای عملی برای ایجاد زمینه‌های ایثار و شهادت در جامعه و کاربرد آن در صورت لزوم است. از دیگر اهداف کلی پژوهش، رسیدن به هسته‌ی سخت عقیدتی رزمندگان و آشنایی با مفهوم ایثار و شهادت در قرآن، احادیث و روایات پیامبر (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) است. فرهنگ ایثار و شهادت از مهم‌ترین عناصر هویت‌ساز فرهنگ تشیع است که کارکرد هویت‌بخشی خود را در طی زمان و ادوار مختلف تاریخی نشان داده است. همچنین نشان داده‌ایم که چگونه آموزه‌های دینی قبل از انقلاب مبتنی بر فرهنگ ایثار و شهادت با توجه به تمام موانع و مشکلات، توانسته است زمینه‌های یاری به هموعان و کوشش برای پیشرفت جامعه و روح سبقت و سرعت را در ذهن مردم بیدار کند.

همچنین درصدد پاسخ به این سؤال هستیم که نقش فرهنگ، آموزش و پرورش در دهه‌ی قبل از انقلاب در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت رزمندگان به چه میزان بوده است. از نظر متغیرهای نقش‌های فرهنگی می‌توان به مواردی اشاره کرد که با معرفی و شناسایی اسوه‌های ایثار و شهادت در متون دوره‌های مختلف تحصیلی و شناخت احساس خودباوری مذهبی و ملی ناشی از فرهنگ ایثار و شهادت در دانش‌آموزان را با توجه به تاریخ شفاهی بررسی کرد. بررسی چگونگی ترویج یا عدم ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه به وسیله‌ی نهادهای اجتماعی، نهادینه یا جلوگیری می‌شود. آموزش و پرورش و خانواده از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی تأثیرگذار هستند که با توجه به مصاحبه‌های انجام‌شده، بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری هسته‌ی سخت آموزه‌های دینی شهدا و رزمندگان داشته است.

فرهنگ ایثار و شهادت و چگونگی شکل‌گیری هسته‌ی سخت رزمندگان

فرهنگ ایثار و شهادت مجموعه باورهای دینی و آموزه‌هایی است که باعث شکل‌گیری و رشد روحیه‌ی شجاعت، مبارزه و جهاد در راه خداست که در نهایت به کشته شدن افراد در راه ایمان و عقیده منجر می‌شود. اساس این فرهنگ نیز همان جهاد در راه خدا و انگیزه‌های مقدس است که افراد را به سوی شهادت‌طلبی سوق می‌دهد (میرکاظمی، 1386: 18). ایثار و شهادت از مؤلفه‌های اصلی شناخته‌شده در فرهنگ اسلامی است که جاذبه‌های مختلف اجتماعی، روان‌شناختی، تاریخی، فلسفی، تربیتی و اعتقادی دارد و از دیدگاه‌ها و زوایای مختلف قابل بررسی است. فرهنگ ایثار و شهادت به برکت انقلاب اسلامی در کشور احیا شد، اما آموزه‌های آن قبل از انقلاب وجود داشت و اوج آن در دوران دفاع مقدس

بروز کرد. جوهره‌ی اصلی آن ناشی از باورهای دینی و مذهبی است. مفهوم ایثار و شهادت در همه‌ی مکتب‌ها و فرهنگ‌ها وجود دارد، ولی مفهوم آن در اسلام از برتری خاصی برخوردار است و هرگونه تلاش، فداکاری و بخشش را ایثار نمی‌گویند، بلکه ایثار در اسلام، بیانگر رشد و معرفت انسان است و هنگامی محقق می‌شود که انسان به تکامل روحی برسد. از آنجا که ایثارگری حامل مفاهیمی، چون خداخواهی، دین‌باوری، خدایابی، انسان‌دوستی و دگرخواهی، شهادت، رشادت و ازخودگذشتگی است، در جامعه‌ی ما تقدس یافته است و تا زمانی که افراد ایثارگر در جامعه وجود دارند همه احساس امنیت می‌کنند.

شهادت‌طلبی مفهومی مقدس است که در وهله‌ی اول در «دین» ریشه دارد. تاریخ نشان داده است مکاتبی که ریشه در دین داشته‌اند بیشترین انگیزه‌ها را در افراد ایجاد کرده‌اند؛ آنها مردم را به مبارزه با مشرکان و معاندان و جلب رضای الهی و رستگاری اخروی، عدالت‌جویی، فداکاری و شهامت در این راه دعوت کرده‌اند.

نقش قرآن، احادیث پیامبر(ص) و ائمه‌ی اطهار(ع) در ترویج آموزه‌های ایثار و شهادت

ائمه‌ی معصومین (ع) در سخنان ارزش‌مند خود مقام والای شهیدان و ایثارگران و اجر و پاداش اخروی مجاهدان الهی را ترسیم کرده و منتهای آرزوی خود را شهادت در راه خدا ابراز کرده‌اند. اشاره‌ی کلی و بیان شواهد از روایات و احادیث ائمه (ع) درباره‌ی فرهنگ ایثار و شهادت‌طلبی، پس از بیان جایگاه آیات نوربخش الهی که مربوط به موضوع ایثار و شهادت است قرار می‌گیرد. سرمایه‌ی اجتماعی دارای مؤلفه‌های گوناگون، از جمله: مشارکت، احترام متقابل، اعتماد، احسان و ... است که یکی از مهم‌ترین آنها فداکاری است که در فرهنگ اسلامی از آن به عنوان ایثار و شهادت یاد می‌شود. فرهنگ ایثار و شهادت ارتباطی تنگاتنگ با آموزه‌های دین دارد؛ در واقع این فرهنگ متعالی با دل و جان مردم مسلمان ایران در طی تاریخ عجین شده که برای حفظ و حراست از دین و اعتقادات و کیان و ناموس آنها بروز و ظهور خواهد کرد. در حقیقت باید اذعان کرد که اگر این فرهنگ آرمانی رفیع نبود، هیچ‌گونه حرکتی برای شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی و تداوم آن به وجود نمی‌آمد. بی‌شک، دست‌یابی به شاخصه‌های ایثار و شهادت مستلزم آشنایی با مفهوم ایثار و شهادت است.

فرهنگ ایثار و شهادت دو میوه‌ی ارزش‌مند و متعالی دین و مکتب الهی و الگوی عملی و کاربردی کامل برای تکامل همه‌ی انسان‌هاست. فرهنگ ایثار و ازخودگذشتگی بخشی از فرهنگ اسلامی است که در جامعه‌ی ایرانی به صورت باور

درآمده و سبب شده است تا ایثارگران با عشق به خداوند در دفاع از حق و اسلام از یکدیگر پیشی بگیرند و تنها سرمایه‌ی بزرگ خود را که جان است، در راه هدف مقدس خویش فدا کنند. تعالیم قرآن کریم مهم‌ترین و مقدس‌ترین منبع اعتقادی و ارزشی، نگرشی و بینشی و کنش مسلمین در طی تاریخ اسلام است. مجاهدان و شهیدان مسلمان یکی از دلایل اصلی حضور خود را در میدان‌های رزم و شهادت، اعتقاد به آیات قرآن و الهام از آن می‌دانند (شاعری، 1381: 99). برخی از اهداف و انگیزه‌های ایثار و شهادت از نظر قرآن را می‌توان در موارد زیر بیان کرد: وفای به عهد و پیمان الهی، معامله‌ی سودمند با خداوند، اطاعت از فرمان خدا و رسیدن به درجات والا و رستگاری.

ایثار و شهادت در سخنان پیامبر اسلام (ص) و ائمه (ع)

احادیث پیامبر اکرم (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) درباره‌ی جانبازی و شهادت، عامل ایجاد انگیزه‌ی ایثار و شهادت در رزمندگان اسلام بوده است. امام علی (ع) از پیشگامان عرصه‌ی شهادت بود؛ با مطالعه در زندگی ایشان درمی‌یابیم که وی هرگز از مصاف با مرگ نمی‌هراسید و همواره آرزوی شهادت داشت، از نظر ایشان شهادت نردبان تکامل انسان است. حماسه‌ی عاشورا بزرگ‌ترین الگوی مکتب طریقت در تکامل فرهنگ ایثار و شهادت‌طلبی است. تأثیر این قیام در سرنوشت اسلام و نیز از جنبه‌ی الگو گرفتن از آن برای آزادگان جهان، مبین یک دکتربین و مکتب است.

ایثار و شهادت از نظر استاد مطهری: اندیشه‌های استاد مطهری یکی از منابع مهم و معتبر و مؤثر در زمینه‌ی مسائل اسلامی، به‌ویژه موضوع جهاد و شهادت است. وی با درک مقتضیات زمان و با شناخت عمیقی که از منابع و مسائل اسلامی و اجتماعی قبل از انقلاب داشت، مباحث بسیار ارزنده‌ای در این زمینه بیان کردند. ایشان شهادت را مرگی می‌داند که انسان با توجه به خطرات احتمالی یا ظن یا یقینی، فقط با انگیزه‌ی هدفی مقدس و انسانی و به تعبیر قرآن «فی سبیل الله» از آن استقبال می‌نماید (مطهری، 1367: 37).

ایثار و شهادت از دیدگاه دکتر علی شریعتی: دکتر علی شریعتی درباره‌ی آموزه‌های شهادت، مطالب زیادی بیان کرده‌اند، به طوری که عده‌ای او را «معلم شهادت» خوانده‌اند. از نظر شریعتی شهادت آمیزه‌ای است از یک عشق گذرا و یک حکمت عمیق و پیچیده و این دو را با هم نمی‌توان بیان کرد (شریعتی، 1378: 126). شریعتی شهید را کسی می‌داند که همه‌ی وجود خویش را یکجا در راه هدف مقدس خود فدا کرده، می‌خواسته است با فدا کردن خود از یک انسان نسبی به یک انسان مطلق تبدیل شود.

مصاحبه با چند تن از رزمندگان و جانبازان دفاع مقدس منطقه‌ی پیربکران اصفهان. آبان‌ماه 1392

لطفاً آموزه‌های دینی خود قبل از انقلاب را که در شکل‌گیری هسته‌ی سخت فرهنگ ایثار و شهادت شما مؤثر بوده است، تبیین نمایید.

اسماعیل قربانی، 44 ساله: سخنرانی دو روحانی در مسجد روستای ما و نیز سخنان بعضی از معلمان مذهبی ما، من را با دستورات الهی و آموزه‌های دینی آشنا کرد.

علیرضا مرادی، 52 ساله: روحانیان با سخنرانی خود ذهن مردم را بیدار می‌کردند و به آنها هشدار می‌دادند فریب کسانی را که ضد ارزش‌های اسلامی کار می‌کنند، نخورید و در روزه‌هایشان بیشتر از قیام امام حسین (ع) صحبت می‌کردند که چگونه یارانشان ایشان را تنها گذاشتند و مردم کوفه بی‌وفایی کردند تا اینکه امام حسین (ع) شهید شدند. کتاب‌های چاپ‌شده در زمان شاه هم تأثیر زیادی داشت؛ مثلاً کتاب‌هایی که موضوع آن دفاع امام حسین (ع) از اسلام بود که مردم با الگو گرفتن از وقایع کربلا می‌خواستند در صورت بروز چنین حادثه‌ای از دین اسلام دفاع کنند.

علی یونسی، 45 ساله: پاسخ به این سؤال جواب‌های متعددی دارد. یک دهه قبل از انقلاب، یعنی حدود چهار سال پیش این همه وسایل ارتباط جمعی و رسانه‌ای نبود. پدر و مادر، فرزندان خود را از همان کودکی با دستورات و آموزه‌های الهی آشنا می‌کردند و آنها را در مجالس عزاداری و روزه‌های امام حسین (ع) شرکت می‌دادند.

علی احمدی، جانباز چهار درصد: من در خانواده‌ای مذهبی بزرگ شدم، سخنرانی‌های روحانیان در اعتقادات من خیلی تأثیر گذاشت، با اینکه پدر و مادرم راضی نبودند به جبهه بروم، اما جلوی مرا هم برای رفتن به جبهه نگرفتند. من در جبهه آرزوی شهادت داشتم و خوشحال بودم که در راه اسلام کشته خواهم شد. از عوامل حضورم در جبهه‌ها، اعتقاد به جهاد و شهادت در راه خدا، پیروی و الگو گرفتن از حماسه‌ی عاشورا و شرکت در عزاداری‌ها بود که از آموزه‌های دینی من بوده است.

حاج آقا نوروزی، روحانی محلی پیربکران: مردم این روستا در مراسم مختلف عزاداری شرکت می‌کردند و همچنین مسجد محل پر از نمازگزار بود، من به عنوان سخنران، درباره‌ی لزوم دفاع از کشور و اسلام و نیز ایمان به خدا و جهاد در راه او صحبت می‌کردم.

کریم طاهری، 44 ساله، ساکن روستای پوده از توابع دهقانان استان اصفهان (15 آبان 1392): لطفاً بفرمایید چه

عوامل و انگیزه‌هایی باعث شد که شما به جبهه بروید و هسته‌ی سخت این انگیزه چه بود؟

بنده متولد 1348 هستم. کلاس چهارم دبستان بودم که انقلاب شد و سال اول راهنمایی جنگ تحمیلی شروع شد و آن موقع 13 سال بیشتر نداشتم. سال دوم راهنمایی با چند نفر از دوستانم تصمیم گرفتیم به جبهه برویم، فرم‌های محرمانه را از بسیج محل گرفتیم و آنها را پر کردیم، قرار شد یک هفته بعد اعزام شویم. در این یک هفته دیگر مدرسه نمی‌رفتیم، پدر و مادر و اقوام و همسایه‌ها همه ناراحت بودند و مرا نصیحت می‌کردند که چرا مدرسه نمی‌روی فعلاً درس بخوان، زود است که جبهه بروی. در آن زمان «هسته‌ی سخت» که در وجود من شکل گرفته بود، آموزه‌های دینی و تربیتی کلاس اول ابتدایی بود، ما در سال 1354 معلمی داشتیم به نام آقای هنرفر که سر کلاس همیشه برای ما از دین و مذهب و قیام امام حسین (ع) تعریف می‌کرد. یادم هست کتابی داشتم سبز رنگ، حدود 15 صفحه که چند آیه‌ی کوچک و چند حدیث از ائمه (ع) در آن بود. یکی از این احادیث که واقعاً هسته‌ی سخت دینی مرا تقویت کرد و هنوز هم تقلیل نیافته است، از پیامبر گرامی اسلام (ص) بود که فرمودند: «اطاعت از پدر و مادر واجب است، مگر اینکه شما را بخواهند از اطاعت خداوند بازدارند.»

بعدها وقتی جنگ شد و همه، از جمله پدر و مادرم با رفتن من به جبهه مخالف بودند، من فکر می‌کردم که امروز همان روز است که پدر و مادر و اطرافیان می‌خواهند مرا از راه اسلام بیرون کنند و این جنگ، جنگ کفر و اسلام است و من حتماً باید در آن شرکت کنم. به هر حال، پدرم با سخت‌گیری‌ها و شکستن دست و پای من، از رفتن من به جبهه در سال 1362 جلوگیری کرد، اما هسته‌ی سخت ایمان به خدا، اطاعت از رهبری و مبارزه با کفر و کمک به اسلام و اینکه اگر ما در روز عاشورا و در صحرای کربلا بودیم، آیا به امام حسین (ع) کمک می‌کردیم یا نه، باعث شد که سه سال بعد، یعنی کلاس دوم دبیرستان از منزل فرار کنم و برخلاف نظر پدر و مادرم به جبهه بروم. اگر آموزه‌های دینی سال اول دبستان و راهنمایی‌های معلم ما نبود که ما را با معارف اسلامی و آموزه‌های دینی آشنا کند، با فضایی که من در آن قرار داشتم هیچ وقت به جبهه نمی‌رفتم تا برسد به اینکه در چند عملیات شرکت کنم و فقط به رضای پروردگار توجه داشته باشم. این هسته‌ی سخت اولیه در سال 1354 در وجود من شکل گرفت و هنوز هم تمام باورها و اندیشه‌های دینی من بر آن استوار است.

آیا شما فکر می‌کنید آموزه‌های دینی کتاب‌های درسی فعلی هم بر رفتار و کردار جوانان تأثیر می‌گذارد؟ البته به مطالب درسی کتاب‌ها و فضای تحصیلی دانش‌آموزان بستگی دارد که حس ایثار و شهادت و اعتقادات مذهبی و ملی را در وجود آنها نهادینه کند تا در صورت لزوم بتوانند برای حفظ دستاوردهای اعتقادی خود از آن استفاده کنند.

خاطرات دوستان و خانواده‌های شهدا، از شهدا و رزمندگان

من از کودکی با شهید مقدم آشنا بودم، هم قبل از دبستان و هم دوران دبستان و دبیرستان و گاهی در کلاس روی یک نیمکت کنار هم می‌نشستیم. از پنج سالگی با او و تعداد دیگری از بچه‌ها به کلاس قرآن می‌رفتیم؛ در یادگیری قرآن از خود خیلی علاقه نشان می‌داد. او در یک خانواده‌ی متدین به دنیا آمده بود. محل سکونت او در «خلف باغ» یکی از محله‌های معروف و قدیمی یزد بود. فعالیت‌های مذهبی در آن محل زیاد بود، از جمله برگزاری مجالس عزاداری امام حسین (ع) که شهید مقدم در این مجالس فعالیت داشت (رستمی‌نسب، 1380: 4).

شهید قنبر رضائیان تبار، متولد 1345: قنبر علاقه‌ی ویژه‌ای به انجام دادن مسائل عبادی داشت و به افراد مذهبی احترام می‌گذاشت. یاد دارم که در ایام تاسوعا و عاشورا، یک نفر روحانی به روستایمان، تبار، آمده بود. بچه‌ها به او خیلی علاقه نشان می‌دادند، از جمله قنبر که روحانی را به خانه‌ی پدری برد. او به مسائل دینی علاقه‌ی زیادی نشان می‌داد. (همان: 52)

شهید مسعود نصیرزاده، متولد 1336 در لار: او مقید به نماز اول وقت بود. وقتی با هم بیرون می‌رفتیم، وقت نماز که می‌شد نماز می‌خواند و همیشه می‌گفت در مسائل عبادی نباید تحت تأثیر رفتارهای نادرست دیگران قرار گرفت. او کتاب‌های زیادی درباره‌ی زندگی پیامبر اکرم (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) داشت که با خواندن آن کتاب‌ها، در مباحث روزمره با نقل قول از معصومین (ع) ما را هدایت و راهنمایی می‌کرد.

در دوران دبیرستان فعالیت‌های مذهبی هم داشتیم؛ ابتدا نوارهای دکتر شریعتی و بعد نوارهای شهید مطهری را گوش می‌کردیم. مسعود علاوه بر متون درسی، به کتاب‌های مذهبی و سیاسی اجتماعی هم علاقه نشان می‌داد، از جمله کتاب‌های دکتر شریعتی و استاد مطهری. (همان: 70)

شهید علی اصغر یزدانی، متولد 1340: آنچه فضای اعتقادی و اخلاقی خانواده‌ی او را تشکیل می‌داد، باورهای دینی بود. شادی‌ها و نگرانی‌های او مبتنی بر همین اعتقادات بود. عامل آرامش و اطمینان قلبی او اعتقاد به خدای یگانه،

پیامبر(ص)، ائمه‌ی اطهار(ع) و پیروان مخلص آنها بود. از فعالیت‌های ایشان، برگزاری مراسم ماه مبارک رمضان و روضه‌خوانی سالار شهیدان، امام حسین(ع) و برگزاری دعاها و زیارت ائمه(ع) به مدت ده شب در امامزاده نصرالدین شیراز بود و به رسم شیرازی‌ها در پایان روضه‌خوانی پالوده شیرازی به مدعوین می‌دادند. فطرت ایشان در این فضاهای معنوی شکوفا شده بود. (همان: 96)

شهید عبدالرضا نوری، متولد 1346 زرنند کرمان: یادم هست یک روز ایشان را زمانی که فقط نه سال داشت در مسجد نزدیک منزل مشغول عبادت دیدم، آنچنان غرق در عبادت بود که هیچ چیز و هیچ کس در نظرش نبود جز معبود و معشوقش، خداوند تبارک و تعالی. (طلاب رزمنده‌ی زرنند کرمان، 1374: 43)

شهید حسین باقری، متولد 1343 تهران: در سال 1354 دیپلم ریاضی گرفت و در همان سال در رشته‌ی دامپروری دانشگاه ارومیه پذیرفته شد. در این زمان در کنار تحقیقات و مطالعات منظمی که در زمینه‌ی موضوعات اسلامی داشت، در کلاس‌ها و مسجد دانشگاه برای دانشجویان درباره‌ی اصول و عقاید اسلامی صحبت می‌کرد (عزیزی، 1390: 125).

شهید محمد حیدری، متولد 1332 روستای انار مشکین‌شهر: در زندگی من نقش اصلی را مادرم داشت. او همواره مشوق من بود که به حوزه‌ی علمیه بروم و درس بخوانم. در سال 1345 یک درمانگاه به اسم «ولی‌عصر» احداث کردم که به خاطر اسم آن مورد آزار رژیم قرار گرفتم. چون می‌خواستیم اسم بیمارستان را «ولی‌عصر» بگذاریم، یک هفته متواری و تحت تعقیب بودم. برای تکمیل ساختمان بیمارستان گردن‌بند همسرم را فروختم. برای روستا موتور برق خریدم، بعد هم آب روستا را لوله‌کشی کردم و پنج باب مسجد ساختم و دو مدرسه. به خاطر مناسبت‌های سیاسی دو بار به زندان افتادم (رستمی‌نسب، 1381: 21).

دانشجوی شهید، عباس جاویدی، متولد 1329: مادرش می‌گفت: «وقتی که عباس را باردار بودم، شبی در خواب دیدم که شخصی به منزل ما آمد، به برادرم گفتم: «این آقا کیست؟» گفت: «آقا امام رضا (ع) است.» بعد از تولد عباس، برادرم در گوش او اذان و اقامه قرائت کرد و من نام عباس را بر او گذاشتم. من سعی می‌کردم در فضای اسلامی او را تربیت کنم. از همان زمانی که زبانش به بیان کلمات باز شد، نام خدا، پیامبر (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) را بر زبان می‌آورد و قرآن می‌خواند. قبل از اینکه به مدرسه برود، سوره‌های کوچک قرآن را حفظ کرده بود. قبل از اینکه به سن تکلیف برسد، نماز خواندن را شروع کرد، از همان کودکی مقید به آداب معاشرت صحیح بود. قبل از انقلاب روزهای پنج‌شنبه در منزل

جلسه‌ی قرآن داشتیم، عباس در این جلسات فعال بود.»

سردار شهید علی محمد مقدم: او در یادگیری قرآن خیلی از خود علاقه نشان می‌داد. وی در خانواده‌ای متدین و معروف به دین‌داری به دنیا آمد، در یکی از محله‌های قدیمی یزد که فعالیت‌های مذهبی در آن محله زیاد بود، از جمله برگزاری مجالس امام حسین (ع). از ویژگی‌های بارز اخلاق او ثبات و استواری اعتقادات او بود؛ گویی قبلاً به شناخت معارف الهی دست یافته و در عمل به اعتقادات خود مؤمن گشته است (رستمی‌نسب، 1380: 4).

شهید قنبر رضائیان تبار، متولد 1342: پدر شهید باسواد، اهل قرآن، نماز و ادعیه، مداحی، عزاداری، نذر و نذورات بود. دسته‌ی عزاداری داشت و در ماه محرم برای عزای امام حسین (ع) به شدت فعالیت می‌کرد. به مکّه‌ی معظمه هم مشرف شده بود. در بین مردم حرمت و قداست داشت، به اخلاق نیکو و عدالت مشهور بود و مردم در حل مشکلات خود با او مشورت می‌کردند و از او حرف‌شنوی داشتند. مهربان، متین و قابل اعتماد بود و اگر چیزی داشت، به مستمندان کمک می‌کرد.

شهید مسعود نصیرزاده: پدرش آدمی سر به زیر بود و آزارش به کسی نمی‌رسید، با فامیل و دوستانش رابطه‌ی صمیمی داشت و با بچه‌ها خیلی مهربان بود، از رفتارش لطف و صفا می‌بارید. انسان مذهبی، با خدا و مأنوس با نماز و قرآن بود، هر وقت با اطرافیان صحبت می‌کرد آنها را به خدا، پیامبر (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) متوجه می‌کرد. مادرش اهل نذر کردن بود. او هر هفته به زیارتگاه ابوالفضل در شهر لار می‌رفت، گاهی مراسم روضه‌خوانی هم داشت.

تأثیر نهادهای آموزشی و تربیتی قبل از انقلاب بر آموزه‌های دینی رزمندگان

نهادهای آموزشی از طریق برنامه‌های درسی رسمی و غیررسمی و برانگیختن مشارکت دانش‌آموزان و اداره‌ی امور مدرسه در کنار خانواده، یکی از تأثیرگذارترین عوامل آموزش‌های دینی بر دانش‌آموزان است، زیرا در این زمان است که هویت انسان‌ها شکل می‌گیرد. تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان با ایدئولوژی‌های مختلف قبل از انقلاب و اصطلاحات، تعلیم و تربیت سیاسی، تعلیم و تربیت اخلاق، تعلیم و تربیت مدنی، تعلیم و تربیت ملی‌گرایانه و تعلیم و تربیت اجتماعی و سواد سیاسی به کار می‌رفت (نریمانی، 1389: 104).

آموزه‌های کتاب‌های درسی و مقالات چاپ‌شده در مجلات قبل از انقلاب: برآنیم تا دریابیم برنامه‌های درسی موجود در کتاب‌های قبل از انقلاب تا چه اندازه آگاهی از فرهنگ ایثار و شهادت را در دانش‌آموزان افزایش داده است؟ بنابراین،

در بررسی اولیه لازم است میزان آگاهی و علاقه به این مفاهیم را بسنجیم، سپس سایر عوامل مؤثر در افزایش آگاهی و علاقه را بررسی کنیم.

شعر پس از انقلاب و هشت سال دفاع مقدس، با سروده‌های پیش از انقلاب تفاوت زیادی دارد؛ دگرگونی در محتوا و استفاده از مضامین جدید، مانند غفلت‌ستیزی، دعوت به بیداری، بازگشت به خویشتن، انتظار موعود، بازگشت به عشق آسمانی، بیان رنج و محرومیت طبقات فرودست، نکوهش ریاکاران و صاحبان زر و زور و آمیختن حماسه و عرفان، از جمله درونمایه‌هایی است که محتوای آن را تشکیل می‌دهد.

چند نمونه از مقالات چاپ‌شده در مجلات قبل از انقلاب با آموزه‌های دینی

عنوان مقاله: «چگونگی تعلیمات در مدارس»، نویسنده: دکتر محمد غفرانی، استاد دانشگاه سال 1355.

ایشان در این مقاله چگونگی آموزش مسائل دینی و اهمیت تعلیم و تربیت اسلامی در مدارس و پیامدهای پرورش غیردینی را بررسی کرده است، همچنین اشاره می‌کند که دانش‌آموزان باید در تحصیل، رضای حق‌تعالی را وجهی همت خود سازند و به انجام فرایض مذهبی پای‌بند باشند و به ظاهر و شعائر دینی با دیده‌ی احترام بنگرند (مجله‌ی مکتب اسلام، شماره‌ی 77: 79).

عنوان مقاله: «انقلاب کیفی در آموزش و پرورش ایران»، نویسنده: کاظم ودیعی، استاد دانشگاه تهران 1354.

در این مقاله کتاب‌های درسی دبستان و متوسطه تحلیل و بررسی شده است، به‌خصوص اهمیت درس دین و اخلاق که دو واحد درسی است و ضمن پرداختن به محتوای این کتاب، آن را به عنوان زیربنای بقیه‌ی دروس شناخته است (مجله‌ی مکتب اسلام، 1354: 23).

عنوان مقاله: «تربیت اخلاق و دین در سه ضلع خانه، مدرسه و کتاب»، نویسنده: دکتر احمد بهشتی.

در این مقاله به اهمیت دوران کودکی و آموزش‌ها در این دوره، رابطه‌ی بین دانش‌آموز، خانواده و مدرسه و کتاب‌های درسی پرداخته شده است و همچنین صفحه به صفحه محتوای کتاب‌های درسی که درباره‌ی آموزش معنوی و دینی و آموزه‌های مذهبی است، تحلیل و بررسی شده است و اینکه چقدر می‌توانسته در آینده‌ی معنوی دانش‌آموزان مؤثر باشد و همچنین به بخشی از آموزه‌های غیردینی، اعتراض و انتقاد شده است (مجله‌ی مکتب اسلام، شماره‌ی 10، 1348: 33).

مکتب اسلام همچنین با توجه به توضیح و تفسیر آیه‌ی 4 سوره‌ی یوسف، مقاله‌ای با عنوان «انگیزه‌های تشریح جهاد

در اسلام» در سال 1348 چاپ کرده که اهمیت جهاد در راه خدا را بر طبق این آیه بیان کرده است و نیز سخنان پیامبر (ص) درباره‌ی جهاد که می‌فرمایند: «خیر و نیکی در سایه‌ی شمشیر و قدرت است.» ایشان هدف از جهاد را شکستن قدرت‌ها و نظام‌های سیاسی و سازمان‌های نیرومند می‌داند که سد راه تبلیغ آزاد آیین حق باشند. در این مقاله با مثال‌های فراوان از ایثار و شهادت یاران پیامبر (ص) در صدر اسلام، ضرورت جهاد را در مواقع لزوم بیان کرده است. ایمان و عقیده در پی توجهات روحی و فکری به وجود می‌آید. ایمان و اعتقاد از امور قلبی و روانی است و امور روانی بدون پیدایش مبادی عقیده و بدون تمایلات باطنی انسان به وجود نمی‌آید. انگیزه‌های جهاد و ایثار، شکستن قدرت‌های مزاحم و مخالف آزادی و تحصیل محیط آزاد برای تبلیغ است (مجله‌ی مکتب اسلام، سال یازدهم، شماره‌ی 3، 1348: 12).

مقاله‌ای دیگر با موضوع «انگیزه‌های جنگ، از محمد مجتهدی شبستری است که انواع جنگ را در نظام اسلام تبیین و علل و عوامل آن را مختصر بیان کرده و تفاوت جنگ‌های دینی مقدسی را با جنگ‌های مادی بررسی کرده است (مجله‌ی مکتب اسلام، سال دهم، شماره‌ی 17، 1347: 11).

عنوان مقاله: «پرورش فکر»، نویسنده: عبدالمجید رشیدپور، با توجه به احادیث پیامبر (ص) و ائمه (ع) به چگونگی پرورش فکر اسلامی پرداخته است (مجله‌ی مکتب اسلام، شماره‌ی 62، 1354: 12).

عنوان مقاله: «لزوم تعلیمات اسلامی در سطح دانشگاه».

در این مقاله، سردبیر به تعلیم و تربیت معنوی و اهمیت آن در دانشگاه‌ها تأکید دارد و همچنین در شکل‌گیری شخصیت جوانان که از آن به عنوان اولین وسیله‌ی قدم گذاردن آنها در مراکز حساس اجتماع نام برده است که باید برنامه‌های اخلاقی و انسانی را به آنها آموزش داد (مجله‌ی مکتب اسلام، سال دهم، شماره‌ی 2، 1347: 2).

عنوان مقاله: «تربیت برای آزادی یا بندگی؟»

داوود الهامی در این مقاله برنامه‌های تربیتی و فرهنگی اسلام و هدف پرورش و تربیت انسان آگاه، آزاد، مستقل و دلیر را بررسی کرده و درباره‌ی ایثار و شهادت فرزندان اسلام در صدر اسلام و طول تاریخ اسلام پرداخته است (مجله‌ی مکتب اسلام، سال یازدهم، شماره‌ی 20، 1348: 40).

عنوان مقاله: «امام حسین (ع) چه بود؟» از علی دوانی: وی قیام امام حسین (ع) را بزرگ‌ترین حادثه‌ی تاریخ که تاکنون

به وقوع پیوسته، می‌داند و عوامل سیاسی و اجتماعی قیام را بررسی و انگیزه‌های ایثار و شهادت در حادثه‌ی کربلا را نزد یاران امام تبیین کرده است (مجله‌ی مکتب اسلام، سال دهم، شماره‌ی 5، 1347: 66).

انگیزه‌های رزمندگان از رفتن به جبهه بر طبق آموزه‌های دینی قبل از انقلاب

انگیزه‌ها چراهای رفتار هستند که موجب آغاز و ادامه‌ی فعالیت می‌شود و جهت کل رفتار هر فرد را معین می‌سازد. انگیزه‌ها را گاهی به عنوان نیازها، تمایلات یا محرک‌های درونی فرد تعریف می‌کنند. انگیزه‌هایی که به سوی هدف‌ها معطوف می‌شوند ممکن است آگاهانه یا ناخودآگاه باشند. انگیزه‌های افراد به نیروی انگیزاننده‌ی آنها بستگی دارد (احسانی، 1388: 10).

رزمندگان اسلام در جنگ، با ایثار و فداکاری خود این سؤال را مطرح کردند که چه عواملی باعث برانگیختگی و هدایت و تداوم اعمال (آرادی؟) آنها شد؟

چه عواملی موجب حضور این افراد در صحنه‌های سخت و دشوار جنگ شد؟

با استفاده از نظریه‌های انگیزش باید به این سؤال‌ها پاسخ دهیم تا شیوه‌های تقویت انگیزه‌ها برای حضور بسیجیان در صحنه‌ها برای انجام مأموریت خود و استفاده از تجربیات گذشته را روشن کنیم.

در بطن حرکت‌هایی که مستلزم ایثار و فداکاری است باید انگیزه‌ی صحیح و قوی وجود داشته باشد و در آن جوش و خروش ایجاد شده تا عملی انجام گیرد.

تعریف انگیزش

انگیزش به فرآیندهای درون‌فردی گفته می‌شود که موجب رفتار فرد و هدایت آن در جهش می‌شود (نائلی، 1372: 48). همچنین نیرویی است که موجب می‌شود افراد به گونه‌ای خاص رفتار کنند. انگیزش مجموع شرایط و خصایص و احوالی است که باعث می‌شود فرد از درون به فعالیت درآید. انگیزش دارای سه ویژگی مهم است: اولین ویژگی آن انرژی‌زایی است؛ منظور انرژی یا نیرویی است که در موجود زنده وجود دارد و باعث فعالیت او می‌شود. دومین خصوصیت انگیزش، هدایت کردن است که طی آن رفتار افراد در جهت خاصی سوق می‌یابد و سومین مشخصه‌ی انگیزه، مداومت رفتار است (ساعتچی، 1369: 398).

مؤلفه‌های انگیزه برای رزمندگان

فرهنگ ایثار و شهادت ریشه‌ی عمیق فلسفی، عرفانی، اخلاقی و الهی در فرهنگ عاشورای سال 61 هجری دارد.

راز ماندگاری هر اثر به بزرگی و عظمت آن بستگی دارد و اثر زمانی بزرگ و عظیم خواهد شد که ابعاد بیشتری از زندگی بشری را تحت تأثیر خود قرار دهد.

یکی از این تأثیرات عظیم، زیبایی‌های فرهنگ عاشوراست که در قالب آثار نمادین تربیتی جلوه‌گر شده است. بنابراین، با بررسی‌های مقدماتی صورت‌گرفته در زمینه‌ی چگونگی رفتار امام حسین (ع) در این واقعه به عنوان الگوی اصلی و واقعی و پس از آن رفتار شایسته‌ی یاران و اهل بیت ایشان، می‌توانیم نکته‌های تربیتی ارزش‌مندی به دست آوریم. این درس‌ها در کانون‌های مذهبی قبل از انقلاب، در مساجد و هیئت‌های مذهبی، هسته‌ی سخت اعتقادی نوجوانان و جوانان هر محل را تشکیل می‌داد و شرکت در این مراسم و آشنایی با تاریخ شفاهی و مکتوب آن، جوانان را به سمت اعتقادات مذهبی سوق می‌داد. بررسی شعارهای قبل از انقلاب، از محرم 1342 تا محرم 1357، نشان می‌دهد که حادثه‌ی کربلا و نهضت عاشورا در شکل‌گیری فرهنگ ایثار و شهادت بسیار مشهود است؛ بی‌شک، شعارهایی، از قبیل: کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا، خون بر شمشیر پیروز است، نهضت ما حسینی است و نیز کسانی که غسل شهادت می‌کردند و کفن می‌پوشیدند و در راهپیمایی‌ها شرکت می‌کردند، نشانه‌ی اوج ازجان‌گذشتگی مردم مسلمان ایران قبل از انقلاب است که نشئت‌گرفته از آموزه‌های عاشورایی بود (شاعری، 1381: 37).

رهبری: استفاده از نفوذ بدون زور برای هدایت و هماهنگی فعالیت‌های مردمی که رهبری امام خمینی (ره) نیز همگرایی برای بسیج عمومی در رسیدن به اهداف و اعتقادات قلبی رزمندگان اسلام با توجه به باورهای دینی آنها بوده است. **احساس تکلیف الهی:** یکی از انگیزه‌هایی است که با توجه به آموزه‌های دینی پیامبران الهی و حکمای راستین بر سه اصل ثواب، عقاید و محبت است و اساس ایمان در اسلام بر این سه اصل متکی است.

قرآن: یکی از مؤلفه‌های اساسی حضور رزمندگان در جبهه‌های جنگ، آموزه‌های دینی مبتنی بر آیات قرآن است. قرآن به منظور تربیت مسلمانان، روش‌های گوناگونی برای تحریک انگیزه‌های آنها به کار برده است؛ مثلاً برانگیختن انگیزه از طریق تشویق و تهدید، تحریک انگیزه از طریق داستان، استمداد از حوادث مهم تاریخی، پرسش و انگیزش، ایمان افراد و انگیزش، معامله‌ی پرسود با خدا. روحانی شهید محمدحسن علجان‌زاده می‌نویسد: این بود که ما سال‌هاست شعار

می‌دادیم حسین جان، ما در کربلا نبودیم تا تو را یاری کنیم، ای کاش در روز عاشورا بودیم و در رکاب امام شمشیر می‌زدیم.

ویژگی‌های جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت

یکی از مباحث اساسی مطرح در جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت، شناخت زمینه‌های شکل‌گیری این فرهنگ و ویژگی‌های اصول و نحوه‌ی تحول‌پذیری آن است (وکیلی، 1384: 221).

با توجه به اینکه در علوم اجتماعی، فرهنگ مجموعه‌ای است از آداب و رسوم، عقاید، احساسات و دانش، پس کاملاً طبیعی است که افزون بر جنبه‌های عینی و واقعی آن به جنبه‌های آرمانی تشکیل‌دهنده‌ی فرهنگ ایثار و شهادت نیز توجه داشته باشیم.

فرهنگ ایثار و شهادت در آموزه‌های اسلامی از مهم‌ترین ویژگی‌های مکتب تشیع است و به برکت همین فرهنگ، حقایق اسلام تاکنون پابرجا مانده است. منظور از فرهنگ ایثار و شهادت مجموعه‌ی نظام ارزش‌ها، باورها و الگوهای هنجاری هدایت‌گر و رفتارها و روابط اجتماعی برخاسته از جهان‌بینی اسلامی و فرهنگ عاشورای حسینی است. در راستای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه‌ی ایران قبل از انقلاب، این تحقیق، عوامل مؤثر در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را در میان گروه‌های مختلف مردم، دانش‌آموزان، دانشجویان و خانواده‌ها بررسی کرده است. خانواده یکی از مهم‌ترین عوامل ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در میان نوجوانان و جوانان بوده است.

آموزه‌های اسلامی، تأکید بر جهاد و شهادت

در فرهنگ اسلامی به جای واژه‌ی جنگ و مبارزه از واژه‌ی جهاد استفاده شده است و اصولاً جنگ و خونریزی از نظر اسلام مطلوب نیست. جهاد از نظر اسلام به چند دسته تقسیم می‌شود: جهاد ابتدایی و آزادی‌بخش، جهاد برای نابودی شرک و بت‌پرستی، جهاد دفاعی و جهاد ارزشی که بر طبق آیه‌ی *III* سوره‌ی توبه و احادیث پیامبر (ص) بر آن تأکید شده است؛ مثلاً پیامبر (ص) می‌فرماید: کسی که در راه خدا به جهاد برود، پروردگار عالم در برابر هر قدمی که برمی‌دارد هفتصد هزار حسنه به او می‌دهد (مظاهری، 1362: 8). امام خمینی (ره) درباره‌ی انگیزه‌ی رزمندگان بیان کرده‌اند: وقتی بسیجیان می‌خواهند به خط مقدم بروند، انگار به حمله‌ی عروسی می‌روند (صحیفه‌ی نور، جلد 17: 15). طبق تحقیقات انجام‌شده از وصیت‌نامه‌ی شهدا، الهام گرفتن از مکتب عاشورا و اطاعت از رهبری، عوامل اصلی حضور آنها در جنگ بوده

است و کمتر از یک درصد مسئله‌ی ملی‌گرایی بدون اسلام را بیان کرده‌اند (رحیمیان، 1377: 4). اسلام، دفاع شخصی و اجتماعی، مثل حفظ جان، مال، آبرو و حیثیت، شخصیت، اعتقادات، استقلال سیاسی و... را برای همه‌ی مسلمانان، اعم از مرد یا زن، واجب دانسته است و آنها را برای ایجاد آمادگی‌های دفاعی در خود دعوت می‌کند (تدوین امور کتاب، 1369: 79).

تأثیر شگرف فرهنگ پربار شهادت در گستره‌ی جهان‌بینی اسلام از جلوه‌های ممتازی برخوردار است که تأثیر آن در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، نظامی و اقتصادی مشهود است؛ مجموعه‌ای از اعتقادات و آموزه‌هایی که بنیان شکل‌گیری روحیه‌ی شجاعت، مبارزه و جهاد در راه خدا و کشته شدن در راه ایمان است. در فرهنگ اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اسلام، ایثار و ازخودگذشتگی، اوج وارستگی انسان و نشانه‌ی قرب بشر به خداست و اگر ایثار و ازخودگذشتگی با نثار جان در راه خدا باشد، شهادت تلقی می‌شود. واقعه‌ی عاشورا، اوج ایثار و رسیدن به مقام شهادت است که سرشار از نکته‌های زندگی‌ساز برای همه‌ی انسان‌های آزاده‌ی جهان می‌باشد (صابری یزدی، 1389: 351).

تأثیر آموزه‌های دینی خانوادگی بر حضور رزمندگان در جبهه‌ها: خانواده اولین کانونی است که کودک در آن رشد می‌کند؛ غیر از بالندگی جسمی و روحی، روان و اخلاق او نیز نمو می‌یابد و به بلوغ می‌رسد. کودکان در خانواده با فضایل و رذایل اخلاقی آشنا می‌شوند و بسته به تربیت خانوادگی به سمت یکی از آنها گرایش می‌یابند. برادر شهید اسحاق دریجانی درباره‌ی تأثیر آموزه‌های خانوادگی بر اعتقادات برادرش گفت: برادرم متولد 1338 شهر بم است، پدر و مادرم انسان‌های بسیار متدین و معتقد به دین مبین اسلام بودند، در مراسم و اعیاد مذهبی شرکت فعال داشتند، به ائمه‌ی اطهار (ع) ارادت خاصی می‌ورزیدند و به انجام واجبات دینی، همچون نماز، روزه، خمس و زکات پای‌بند بودند. برادرم در چنین فضایی پرورش یافته بود. مادر دانشجوی شهید، کرامت‌الله رحمانیان، متولد 1345 شهر جهرم می‌گفت: «با شیر خودم بزرگش کردم و براساس اعتقاداتی که داشتیم نام او را کرامت‌الله گذاشتیم. آموزش او با اذان و اقامه آغاز شد، او در فضایی مملو از عشق به خدا و پیامبر و ائمه (ع) پرورش یافت، از وقتی هم که با دوستانش ارتباط برقرار کرد آنها هم با خدا و قرآن و معصومین (ع) مأنوس بودند.»

کارکردهای مختلف فرهنگ ایثار و شهادت

فدا کردن جان برای حفظ ارزش‌ها، عزت بخشیدن به افراد جامعه و زیر بار ذلت نرفتن، ایجاد روحیه‌ی ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی در جامعه، ترویج فرهنگ ایثار و از خودگذشتگی، عامل استقلال و حفظ تمامیت ارضی کشور در مقابل بیگانگان، خدامحوری در مقابل خودمحوری، توجه به آخرت و بی‌اعتنایی به دنیا، سازش‌ناپذیری در مقابل دشمنان خدا، حرکت در مسیر کمال، صبر و استقامت در برابر مشکلات برای نیل به اهداف والا، اصلاح و سازندگی جامعه و ایجاد هویت و هدف مشترک از مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت است. پس ایثارگری را نمی‌توان فقط در حوزه‌ی جنگ و شهادت دانست، بلکه ایثار در تأمین امنیت و پایداری و رسیدن به صلح و آرامش در حوزه‌ی فردی، اجتماعی و جهانی مؤثر می‌باشد. جلوه‌های حضور زنان در ابعاد گوناگون تبلیغ، امداد رسانی و مداوای مجروحان و الگو گرفتن آنها از رشادت‌های زنان صدر اسلام، تربیت مجاهدان و ترغیب و تشویق همسران و فرزندان برای حضور در جبهه‌ها و ارسال پیام‌های دلگرم‌کننده و روحیه‌بخش آنها و تهیه‌ی مایحتاج مورد نیاز جبهه از دیگر مؤلفه‌های ایثار است.

حوزه‌های علمیه و روحانیان در ترویج آموزه‌های دینی قبل از انقلاب بسیار تأثیرگذار بودند. روحانیان شیعه برخلاف رهبران مذهبی دیگر مذاهب، یک نهاد مستقل داشتند و همواره در کنار مردم براساس متون اسلامی، لزوم جهاد بر ضد ظالمان را آموزش می‌دادند (مطهری، 1361: 143). ارتقای معرفت و بصیرت مردم نسبت به فریضه‌ی مقدس ایثار و شهادت و آگاهی به تحولات شگفتی که از این خاستگاه در عرصه‌ی جهانی رخ داده از اهداف اولیه‌ی روحانیان است (وکیلی، 1384: 218). روحانیان و حوزه‌ها قبل از انقلاب به دو روش کلی مهم در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت مؤثر بودند: تبلیغ از راه قلم در قالب کتاب و تحقیقات، مقالات و نیز تبلیغ از راه زبان که به دلیل اعتماد مردم به آنها یکی از روش‌های مهم در ترویج آموزه‌های دینی اسلام، از جمله ایثار و شهادت بود. آنها با در اختیار داشتن منبر و مسجد در ایام مختلف، به‌خصوص ایام محرم و صفر با پرداختن به موضوع شهید و الهام گرفتن از قیام امام حسین (ع) به بهترین نحو از این فرصت استفاده می‌کردند (همان: 254). بر طبق آیات قرآن کریم «جنگ در اسلام برای طغیان و خودکامگی نیست.» (نساء/ 76) «جنگ در اسلام برای نزدیکی به خدا و عبادت است، در غیر این صورت شرک و گناه می‌باشد.» (بقره/ 264) در روایات اسلامی آمده است که خداوند ویژگی‌هایی به شهید اعطا کرده است. اولین قطره‌ی خورش موجب آمرزش گناهانش می‌شود. سر در دامن حورالعین می‌نهد. به لباس‌های بهشتی آراسته می‌گردد. اجازه‌ی سیر و گردش در تمام بهشت به او داده می‌شود و در نهایت، پرده‌ها کنار می‌رود و وجه خدا را نظاره می‌کند. در اسلام و زبان قرآن و زبان

اهل بیت (ع) شهادت و گزینش مرگ سرخ متکی بر شناخت و آگاهی و بر مبنای آزادی و اختیار در مبارزه علیه موانع تکامل و مکاتب انحرافی است. همه‌ی اینها و دیگر آموزه‌های دینی تدوین‌شده در متن مقاله از عوامل شکل‌پذیری «هسته‌ی سخت» اعتقادی رزمندگان در هشت سال دفاع مقدس بوده است.

چند پرسش

آیا با توجه به آموزش‌های دینی و اعتقادی در مراکز و نهادهای مختلف در سراسر کشور، هسته‌ی سخت ایثار و شهادت در وجود جوانان امروزی شکل گرفته است که در صورت لزوم بتوانند مانند دهه‌ی اول انقلاب از دین و میهن خود دفاع کنند؟

آیا درک صحیحی از روش‌های تبلیغی کنونی برای رشد فرهنگ ایثار و شهادت وجود دارد یا اینکه برخلاف تبلیغات فراوان، هسته‌ی سخت اعتقادی جوانان ضعیف شده و بی‌تفاوتی و بی‌مسئولیتی بیشتر شده است؟

آیا مفهوم ایثار و شهادت برای جوانان امروزی براساس آموزه‌های دینی به درستی تبیین شده است؟

آیا در مدارس و دانشگاه‌ها، انگیزه‌ی رزمندگان از حضور در جبهه‌ها تحلیل و بررسی شده است؟

آیا تبلیغات بیرونی بیگانگان و مخالفان نظام برای اینکه جوانان را به ارزش‌های اسلامی و انقلابی بی‌تفاوت کند، مؤثر بوده است؟

آیا جوانان امروزی در صورت وقوع جنگی دیگر حاضرند برای پاسداری از ارزش‌های دینی خود از جانشان بگذرند یا دفاع را وظیفه‌ی دولت می‌دانند؟

چه نهادها یا شخصیت‌هایی وظیفه دارند هسته‌ی سخت عوامل انگیزشی ایثار و شهادت در دفاع از اعتقادات و کشور را در وجود جوانان نهادینه کنند؟

آیا مسئولان و متولیان آموزش‌های آموزه‌های دینی در مسیر ایجاد هسته‌ی سخت اعتقادات مذهبی جوانان و زنده نگاه داشتن فرهنگ عاشورایی ایثار و شهادت اقداماتی انجام داده‌اند؟

کتاب‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها در شکل‌گیری هسته‌ی سخت اعتقادی دانش‌آموزان و دانشجویان چه تأثیری

دارد؟

معلمان و استادان دانشگاه چگونه می‌توانند دانش‌آموزان و دانشجویان را با آموزه‌های دینی و باورهای اعتقادی آشنا کنند و حس مسئولیت‌پذیری آنها را بیدار کنند؟

محققان و پژوهش‌گران حوزه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت با پاسخ دادن به این سؤال‌ها می‌توانند راهکارهای مناسب برای امنیت روحی و روانی در جامعه ارائه کنند و پاسخ‌های آنها جوابی باشد بر این پرسش کلیدی که آیا در صورت وقوع جنگی دیگر، کسی به جبهه‌ها خواهد رفت؟ آیا کسی حاضر خواهد بود، مانند دهه‌ی اول انقلاب جان خود را در راه عقیده و آرمان‌های اسلامی خود فدا کند؟ آیا مؤلفه‌های محرک تشکیل بسیج عمومی موجود است؟ آیا اطاعت از مسئولان و فرماندهان برای رسیدن به اهداف اعتقادی، بدون زور و اجبار، وجود دارد؟

تدوین این مقاله آغازی است برای پاسخ دادن به بخشی از این پرسش‌ها با توجه به استفاده از ابزار تاریخ شفاهی در جهت شناخت مؤلفه‌های اصلی تشکیل هسته‌ی سخت اعتقادی در نهاد رزمندگان و ایثارگران که توانستند با این آموزه‌ها هشت سال در مقابل انواع مشکلات از دین و کشورشان دفاع کنند.

نتیجه

با توجه به تحقیقات انجام‌شده در این مقاله عواملی، چون: سخنرانی‌های روحانیان در مساجد محلی و مجامع عمومی، تدریس و تفسیر آیات قرآن و احادیث پیامبر(ص) و ائمه‌ی اطهار(ع) در انجمن‌ها و کانون‌های مذهبی، سخنرانی‌های علما و روشن‌فکران دینی و مذهبی در حسینیه‌ها و گردهمایی‌ها، تدریس آموزه‌های دینی به وسیله‌ی بعضی از معلمان در دبستان و دبیران در دوره‌ی متوسطه و استادان در دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه، انتشار مقالات با موضوع تبیین و آموزه‌های دینی در مجلات، متن دروس دینی، دین‌داری خانواده‌ها و الهام گرفتن از قیام امام حسین(ع) و مکتب عاشورا و عوامل اصلی و فرعی دیگر از مهم‌ترین مؤلفه‌های آموزه‌های دینی تشکیل‌دهنده‌ی هسته‌ی سخت اعتقادی ایثار و شهادت رزمندگان اسلام در یک دهه قبل از جنگ بوده است که با شروع جنگ، فرهنگ ایثار و شهادت در وجود رزمندگان نهادینه شده و با توجه به عوامل انگیزشی دیگر شکل گرفته در بعد از انقلاب کارایی خود را برای دفاع از ارزش‌های اسلامی به خوبی نشان داد.

از ویژگی‌های مهم هشت سال دفاع مقدس این بود که علما، روحانیان، استادان دانشگاه، طلاب حوزه‌ها، دانشجویان، دانش‌آموزان، کارگران، کارمندان، بازاریان و کشاورزان و از همه‌ی طبقات اجتماعی در جنگ حضور داشتند. براساس

فرضیه و سؤال‌های اولیه در پی آن بودیم تا بفهمیم آموزه‌های عقیدتی و مذهبی این گروه‌ها و عوامل تشکیل‌دهنده‌ی «هسته‌ی سخت» شرکت‌کنندگان در جنگ از چه زمانی، چگونه و در چه مراکزی قبل از انقلاب شکل گرفت. با دقت به میانگین سنی رزمندگان، متوجه می‌شویم که آموزه‌های دینی و عقیدتی آنها قبل از انقلاب شکل گرفته است، زیرا هسته‌ی سخت عقیدتی نمی‌تواند یک‌دفعه ایجاد شود و به اوج معرفت و شناخت برسد تا جایی که انسان‌ها جان خود را در راه عقیده‌ی خود فدا کنند. به نظر می‌رسد زمینه‌های قبلی این آموزه‌ها در نهاد رزمندگان شکل گرفته که در هنگام بروز جنگ، آن نیروهای بالقوه به فعلیت درآمد.

در این مقاله با بهره‌گیری از نظریات انگیزشی، عوامل آموزه‌های دینی یک دهه قبل از انقلاب و عوامل حضور رزمندگان در جبهه‌های جنگ تحمیلی عراق علیه ایران بررسی شد و با استفاده از نظریات بیان‌شده، در پی یافتن جواب برخی از سؤال‌های مطرح‌شده بودیم. بنابراین، سعی کردیم از نظریات تئوری‌های انگیزشی مرتبط با عوامل حضور در جبهه‌ها در ارائه‌ی فرضیات و طراحی سؤال‌ها استفاده کنیم. به غیر از آموزه‌های دینی قبل از انقلاب، مبانی قدرت رهبری و تعیین اهداف بلند و همچنین فرمایش امام خمینی (ره) مبنی بر اینکه «حضور در جبهه واجب کفایی است» احساس و انگیزه‌ی حضور رزمندگان را دوچندان کرد و بسیجیان به عنوان تکلیف الهی در جبهه‌ها حاضر شدند. عوامل مادی حضور و دریافت حقوق و کسب درآمد و داشتن شغل هم ممکن بود از عوامل حضور در جبهه باشد، اما خطر مجروح شدن و کشته شدن، عاملی منفی برای عوامل مادی محسوب می‌شد. حمایت خانواده‌ها و رضایت آنها از حضور فرزندانشان در جبهه‌ها باعث دلگرمی و ماندن رزمندگان در جبهه می‌شد، به طوری که در بین مصاحبه‌های انجام‌شده نارضایتی خانواده‌ها نیز از عوامل شکنندگی و عدم حضور رزمندگان به مدت طولانی می‌شد. ایثار و فداکاری و جان دادن برای مسائل غیرمادی و گذشتن از هستی برای اهداف والا و جاودانه از مؤلفه‌های دیگر رزمندگان بود. بسیجیان با توجه به آموزه‌های دینی و حوادث تاریخی، وقتی مظلومیت اسلام و ایران را در مقابل مستکبران دیدند، بنابر اصل انسانی و فطری برای حفظ دین و کشور به جبهه‌ها رفتند و با قرار دادن گرفتن در مقابل گلوله‌ی دشمن و تقدیم جان خود به اهداف بالاتری فکر می‌کردند، ایثار و شهادتی که برای دفاع از ارزش‌های مقدس، رسیدن به آن را برای خود موفقیت می‌دانستند.

نتیجه‌ی تحقیق براساس مصاحبه‌های انجام‌شده، خاطرات رزمندگان، جانبازان و وصیت‌نامه‌ی شهدا نشان می‌دهد که عوامل معنوی و مذهبی تأثیر بسیاری برای حضور آنها در جبهه‌ها داشته است. آموزه‌های دینی اسلام همواره مسلمانان را به دفاع از دین، حیثیت و کیان اسلام سفارش کرده است. تأکید به دفاع از مسلمانان، علاوه بر اینکه وظیفه و ارزش است، برای شخص مسلمان عبادت محسوب می‌شود. رزمنده‌ی مسلمان یقین می‌یابد هر قدمی که به سمت میدان جهاد برمی‌دارد نزد خدا پاداش دارد. هر قدر اعتقاد به دین در فرد بیشتر باشد، احساس وظیفه بیشتر می‌شود. معنویت و اعتقادات معنوی رزمندگان نشئت‌گرفته از هسته‌ی سخت آموزه‌های دینی و در طی سال‌های متمادی شکل گرفته است و یک‌باره نمی‌توانسته بلافاصله و در مدت بیست ماه، از انقلاب تا زمان شروع جنگ، به وجود آمده باشد؛ آموزه‌هایی که به وسیله‌ی خانواده‌ها، روحانیان، معلمان، نویسندگان و عوامل دیگر براساس متون مقدس دینی و انسانی آموزش داده می‌شد.

شناخت میزان دین‌داری دانش‌آموزان و دانشجویان از دیگر اهداف این مقاله بود. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که بین رفتار مذهبی مطلوب والدین و ارتقای دین‌داری دانش‌آموزان قبل از انقلاب رابطه‌ی مستقیم وجود دارد. عملکرد مذهبی دوستان در بین مقاطع بالاتر، مثل دانشجویان بیش از دانش‌آموزان بوده است. تأثیر عوامل درونی مدرسه بر دین‌داری دانش‌آموزان، مستقیم و قوی بوده، همچنین تبلیغات روحانیان در مساجد و مجامع عمومی نیز بر دین‌داری افراد جوان بسیار اثرگذار بوده است. در نتیجه، برای شناخت آموزه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در یک دهه قبل از انقلاب باید حوزه‌های معنوی در این زمینه، مطالعه و واکاوی دقیق شود و منتقدان تحلیل‌ها و نقدهای لازم را انجام دهند. کارشناسان این حوزه، تکنگاری‌ها و زندگی‌نامه‌ی رزمندگان، وصیت‌نامه‌ی شهدا و پژوهش‌های علمی براساس تاریخ شفاهی را باید با توجه به تمام ابعاد پیدا و پنهان ارزش‌ها و هنجارها، واکاوی و بازشناسی کنند. نویسنده‌ی مقاله امیدوار است حداقل به برخی از سؤال‌های مطرح‌شده، پاسخ داده باشد و نیز با مطرح کردن پرسش‌های دیگر، سرآغازی برای تحقیقات بعدی گشوده باشد.

- قرآن کریم.

- آصفی، آصفه (1355). «مکتب مام»، در نشریه‌ی ماهانه‌ی انجمن ملی اولیا و مربیان ایران، تهران: وزارت اطلاعات و جهانگردی.
- امام خمینی، روح‌الله (1385). صحیفه‌ی نور، ج 17، مؤسسه چاپ و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ چهارم.
- احسانی، حسین‌علی (1388). انگیزش و دفاع مقدس، قم: زمزم هدایت.
- انصاری، اسماعیل (1387). چکیده‌ی مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، اصفهان: انتشارات دانشگاه.
- بینش، عبدالحسین (1377). مجموعه‌ی زندگی‌نامه‌ی شهدا، کبوتران بهشتی، کنگره‌ی بزرگداشت سرداران و شهدای استان سیستان و بلوچستان.
- تدوین امور کتاب (1369). زن در آینه‌ی دفاع مقدس، تهران: مرکز سپاه.
- جهان‌شاهی، ایرج و عبدالمحمد آیتی (1354). در ماهنامه‌ی آموزش و پرورش، تهران: مرکز انتشارات آموزش و پرورش.
- رحیمیان، محمدحسین (1377). در روزنامه‌ی جمهوری اسلامی، 28 آذرماه.
- رحیمی، حسن (1385). از سقوط گنجه تا فتح خرمشهر، تهران: انتشارات حریر.
- رستمی‌نسب، عباس‌علی (1380). سرگذشت پژوهشی دانشجویان شهید، کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- _____ (1381). ستارگانی که در تاریخ می‌درخشند، کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- ساعتچی، محمود (1369). روان‌شناسی در انجام کار، تهران: مرکز آموزش و مدیریت دولتی.
- شاعری، محمدحسین (1381). جامعه‌شناسی و شهادت‌طلبی و انگیزه‌های شهیدان، تهران: شاهد.
- شریعتی، علی (1378). حسین، وارث آدم، تهران: قلم.
- صابری یزدی، علیرضا (پدیدآورنده) (1389). حبل الله المتین فی مناقب امیرالمومنین (ع)، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- طلاب رزمنده زرنده کرمان (1374). محو جمال دوست، کرمان: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- عزیزی، غلامرضا (1390). تاریخ شفاهی دفاع مقدس (مجموعه مقاله‌های همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس)، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- مطهری، مرتضی (1361). نهضت‌های اسلامی در صد سال اخیر، تهران: صدرا.
- _____ (1367). حماسه‌ی حسینی، تهران: چاپ و نشر علامه طباطبایی.
- مظاهری، حسین (1362). جبهه و جهاد اکبر، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی واحد آموزشی عقیدتی سیاسی.

- مکارم شیرازی، آیت‌الله (1362). «درس‌هایی از مکتب اسلام»، در مجله‌ی ماهانه‌ی علمی دینی، قم: دارالتبلیغ اسلامی.
- میرکاظمی، محمد (1386). شهیدان و فرهنگ خدمت‌رسانی به مردم، تهران: شاهد.
- نائلی، محمدعلی (1372). مقاله‌ی نظریه‌ی عاملیت در انگیزش کار، تهران: مرکز آموزش و مدیریت دولتی.
- نریمانی، محمد (1389). «بررسی میزان رعایت مبانی و آموزه‌های اسلامی»، اصفهان: پایان‌نامه‌ی ارشد دانشگاه اصفهان.
- وکیلی، هادی (1384). حماسه و خطابه، مشهد: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.

- ماهنامه مکتب اسلام از خردادماه 1337 در قم با تأیید آیت‌الله العظمی بروجردی راه‌اندازی شد. در این مقاله به شماره‌هایی از این ماهنامه رجوع شده است:

- سال 1347، سال 10، شماره‌های 2، 5 و 17.

- سال 1348، سال 11، شماره‌های 3، 11، 20 و 77.

- سال 1354، شماره‌ی 62.

- مصاحبه‌های تاریخ شفاهی با بیش از ده نفر از رزمندگان و جانبازان هشت سال دفاع مقدس در شهرستان‌های دهاقان و پیربکران استان اصفهان.